

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2024 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEARBOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2024

2

Vilnius 2024

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2024

2

Vilnius 2024

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2024 metai

2

Lietuvos istorijos institutas
Vilnius 2024

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-22-32

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Baltosios universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Dariusz STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Mindaugas ŠAPOKA (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Iliinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
The Central European Journal of Social Sciences and Humanities.
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE
EBSCO Publishing. Litanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai)
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje:
<https://www.istorija.lt/leidiniai/mokslo-zurnalai-ir-testiniai-leidiniai/lietuvos-istorijos-metrastis/672>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2024
© Straipsnių autoriai, 2024

Turinys

Straipsniai

B. M a n y š. Being a Mother of Two Sons. Duchess Franciszka Urszula Wiśniowiecka-Radziwiłłowa's Relationship with Her Twin Sons in the Light of Her Correspondence	7
Būti dviejų sūnų mama. Kunigaikštienės Pranciškos Uršulės iš Višnioveckių Radvilienės santykiai su sūnumis dvyniais pagal jos korespondenciją. Santrauka	39
V. P u g a č i a u s k a s. Vilniaus vaito suolininkų teismas 1795–1814 m.	41
The Benchers' Court of the Vogt of Vilnius, 1795–1814. Summary	56
V. Ž a l t a u s k a i t ě. Apie konfliktus dėl škaplierių, seseris Žilytės ir kitokią pasauliečių struktūrų Bažnyčioje raišką po 1863–1864 m. sukilimo Vilniaus ir Žemaičių (Telšių) vyskupijose	59
On the Conflicts over the Scapulars, about the Žilytė Sisters, and Other Expression of Lay Structures in the Church in the Dioceses of Vilnius and Samogitia (Telšiai) after the Uprising of 1863–1864. Summary	75
T. B a i r a š a u s k a i t ě. Pobaudžiavinio kaimo savivaldos iššūkiai, patirtys ir galių demonstravimas. XIX a. 7 dešimtmetis – XX a. pradžia	77
Challenges, Experiences, and Empowerment in the Self-Government of the Post-Serfdom Village. The 1860s – the Early Twentieth Century. Summary.....	111
T. K r u t u l y s. Istorikai Lietuvos radijuje tarpukariu: tarp lūkesčių ir skurdžių rezultatų	113
Historians in the Interwar Lithuanian Radio: Between Expectations and Poor Results. Summary	134
J. S k i r i u s. JAV lietuvių politinės veiklos vienybės atkūrimas 1947–1948 metais: tautininkų apsisprendimas sugrįžti į Amerikos Lietuvių Tarybą	137
Restoration of Unity in the Political Activity of American Lithuanians in 1947–1948: The Nationalists' Resolve to Return to the American Lithuanian Council. Summary	156

Publikacija

- V. Stravinskienė. Iš visuotinių gyventojų surašymų istorijos: Vilniaus miesto atvejis 159

Recenzijos, anotacijos

- M. Šapoka. Rec.: Jan Jerzy Sowa. Wojskowa Temida. Dyscyplina i sądownictwo wojskowe w Koronie w dobie wojen tureckich w drugiej połowie XVII wieku. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2021. 382 s. ISBN 978-8374-316-76-7 179
- J. Sarcevičienė. Rec.: Angelika Blinda. Teofila z Jabłonowskich Sapieżyna. Życie prywatne i działalność publiczna. Kraków: Księgarnia akademicka, 2023. 377 p. ISBN 978-83-8138-819-1 183
- V. Davoliūtė. Rec.: J. Stončius. Neapykantos ribos: antisemitizmas Lietuvoje 1944–1990 metais. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2022. 509 p. ISBN 978-6094-811-58-6 193
- V. Stravinskienė. Rec.: Krzysztof Buchowski. Historia polityczna Litwy 1987–2004: od sowieckiej republiki związkowej do integracji ze światem Zachodu. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2023. 472 s. ISBN 978-8374-317-67-2 197

VILMA ŽALTAUSKAITĖ

(Lietuvos istorijos institutas)

**APIE KONFLIKTUS DĖL ŠKAPLIERIŲ, SESERIS ŽILYTĖS IR KITOKIŲ
PASAULIEČIŲ STRUKTŪRŲ BAŽNYČIOJE RAIŠKĄ PO 1863–1864 M.
SUKILIMO VILNIAUS IR ŽEMAIČIŲ (TELŠIŲ) VYSKUPIJOSE**

ANOTACIJA. Straipsnyje analizuojama, kaip po 1863–1864 m. sukilimo Katalikų Bažnyčiai pasaulietinės valdžios taikytų sankcijų kontekste reiškėsi pasauliečių socialinės struktūros, kurias steigė ir kurioms vadovavo Bažnyčia. Tiriamos struktūros – pasauliečių asociacijos – bažnytinės brolijos (jų nariai buvo ir vyrai, ir moterys), taip pat vienuolių tretieji ordinai – vadinamieji tretininkai (jie XIX a. pirmiausia sieti su Šv. Pranciškaus vardu). Šios struktūros prisidėjo formuojant bendruomenės ir visuomenės religinę tapatybę, kuri buvo reikšminga XIX a. antrosios pusės nacionalizmas (minėtose vyskupijose reiškėsi lenkų, lietuvių, baltarusių, rusų nacionalizmai). Pasauliečių asociacijų organizuotas religinis, socialinis gyvenimas turėjo ir bendruomenę mobilizuojantį poveikį.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: Vilniaus vyskupija, Žemaičių (Telšių) vyskupija, bažnytinė brolija, trečiasis ordinas / tretininkai, Rusijos imperijos politika.

ABSTRACT. The article analyses how the social structures of the laity, established and managed by the Church, expressed themselves in the context of the sanctions imposed on the Catholic Church by the secular authorities after the uprising of 1863–1864. The structures studied are lay associations: church fraternities (whose members were both men and women) and the so-called tertiaries, i.e., the members of Third Orders of monastic orders (in the nineteenth century, they were primarily associated with the name of St Francis). These structures contributed to the formation of the religious identity of the community and society, which was significant for the nationalisms of the second half of the nineteenth century (in the above-mentioned dioceses, Polish, Lithuanian, Belarusian, and Russian nationalisms manifested themselves). The religious and social life organised by laity associations also had a mobilising effect on the community.

KEYWORDS: Vilnius diocese, Samogitian (Telšiai) diocese, church fraternity, Third Order / tertiaries, Russian imperial policy.

1867 m. policijos pareigūnai raporte rašė, kad juos „pasiekė gandai ir žinios“ apie bajorę iš Adelsko parapijos (Sokulkos dekanatas, Vilniaus vyskupija, Gardino gubernija) Leontiną Tžeciak (*Leontyna Trzeciak*; 30 m. amžiaus), kuri atvykusi į Koryciną (tas pats Sokulkos dekanatas) įrašinėjo merginas į „vienuolių broliją“, pardavinėjo brolijos maldų knygeles, škaplierius. Esą L. Tžeciak ragino merginas melstis Dievui, subūrus savo kaimuose žmones, ir taip organizavo vadinamąsias gegužines pamaldas. Korycine jos meldėsi miestiečio Felikso Kalinausko (50 m. amžiaus) namuose, o Ostrogorų kaime tokias pamaldas organizavo valstietė Joana Urbanavičiūtė (Urbanova; 23 m. amžiaus) ir kitos merginos, bet apie tai sužinojus valsčiaus valdybai, liovėsi¹. Pasaulietinės valdžios atstovai – apskrities ispravnikas, Gardino gubernatorius – nurodė, kai tai esanti Jėzaus Širdies arba tretininkių brolija. Vyko teisminis tyrimas, teismas. Joms taikyti įstatymai dėl neturinčių vyriausybės leidimo draugijų organizavimo. Maldų knygelės, škaplieriai buvo atimti ir iš jų, ir iš kitų moterų / merginų. Leontina ir Joana buvo nubaustos 50 ir 25 rub. baudomis, apeliacinių jų prašymų teismas netenkino². Beje, J. Urbanavičiūtės pavardė buvo ir tarp valdžios nurodymu 1868 m. Korycine uždarytos Švč. Rožinio brolijos narių³. Antanas Alekna minėjo, kad 1866 m. policijos pareigūnai nuplėšdavo rožinius Ukmergėje (Ukmergės dekanatas, Žemaičių (Telšių) vyskupija, Kauno gubernija) ir kaip buvo aiškinamasi dėl jų ir škaplierių dėvėjimo⁴. Aprašyti epizodai iškalbingai rodo valdžios santykį su Katalikų Bažnyčios struktūromis (šiuo atveju – brolijomis) po 1863–1864 m. sukilimo, kaip įtariai vertinti vizualieji tikėjimo ženklai. Visa tai taip pat liudija liaudies religingumo raišką XIX a. Bažnyčioje, anuometinėje visuomenėje.

Šio tyrimo chronologija ir erdvė – Vilniaus ir Žemaičių (Telšių) vyskupijos – nurodo, kad bus analizuojamos socialinės struktūros Katalikų Bažnyčioje, kuri po 1863–1864 m. sukilimo patyrė imperinės Rusijos valdžios sankcijas kaip nelojali imperijos valdžiai. Man svarbu, ar ir kaip šiame Bažnyčiai taikytų sankcijų kontekste galėjo reikštis ir reiškesi pasauliečių socialinės struktūros, kurias steigė ir kurioms vadovavo Bažnyčia, kokia buvo ta raiška. Tiriamos struktūros – pasauliečių asociacijos – bažnytinės brolijos (jų nariai buvo ir vyrai, ir moterys), taip pat vienuolių tretieji ordinai – vadinamieji tretininkai (jie XIX a. pirmiausia sieti su Šv. Pranciškaus arba pranciškoniškuoju dvasingumu). Šiose vyskupijose jos buvo ryški potridentinio dvasingumo išraiškos forma, kuri XIX a.

¹ 1867 05 13 raportas Sokulkos apskrities žandarų valdybos viršininkui, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 694, ap. 1, b. 2278, l. 1–2.

² 1869 01 10 Gardino Baudžiamųjų ir civilinių teismo rūmų raštas Balstogės ir Sokulkos apskrities teismui, ten pat, l. 67–68.

³ 1868 07 28 raštas, kad brolijos nariai susipažino su nurodymu ją uždaryti, ten pat, f. 604, ap. 4, b. 1832, l. 425.

⁴ A. A l e k n a, *Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius*, antras leidimas su Vinco Trumpos įvadu ir dokumentų priedais, Čikaga, 1975, p. 267.

pasiekė iš Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei, Abiejų Tautų Respublikai būdingos tradicijos. Šios pasauliečių struktūros esminiu savo tikslu laikė krikščioniškojo gyvenimo tobulinimą, išganymo siekį gilinant tam tikrą pamaldumą, ar / ir populiarinant konkretaus šventojo kultą⁵. Jos prisidėjo formuojant bendruomenės ir visuomenės religinę tapatybę, kuri buvo reikšminga XIX a. antrosios pusės nacionalizmą (minėtose vyskupijose susidūrė lenkų, lietuvių, baltarusių, rusų nacionalizmai) raiškos kontekstuose. Be to, visuomenei patiriant socialinę modernizaciją – panaikinus baudžiąvą (1861) – religinė tapatybė išliko reikšmingu faktoriumi individo socialinei kultūrinei raiškai, ypač moterų socialinio statuso kūrimui. Davidas Blackbournas atkreipia dėmesį į feminizacijos procesą XIX a. Bažnyčioje, Bažnyčios mokymo ir liaudies pamaldumo sąveiką⁶. Jis minėjo ir Katalikų Bažnyčios atsinaujinimą Vokietijoje XIX a. trečiąjį ketvirtį, o brolių veikloje matė atsinaujinusio religingumo aspektus, naujos religingumo atmosferos formavimą⁷. Tyrėjas Marcas R. Forsteris Pietvakarių Vokietijos Baroko epochos pamaldumo praktikose (tarp jų ir brolių veikloje) matė aiškios religinės tapatybės, pasireiškusios XIX a. – XX a. pr., pagrindus⁸. Jonathanas Sperberis, tyręs liaudies katalikiškumą, XIX a. Vokietijoje brolių veikla pasireiškusių katalikybės atgimimą laikė svarbiu veiksmu, padėjusiu atlaikyti Prūsijos valdžios vėliau taikytą spaudimą – *Kulturkampf* – Katalikų Bažnyčiai⁹. Vertinant šias Bažnyčios struktūras socialiniu aspektu, svarbu pastebėti, kad jos buvo reikšmingos kuriant socialinius ryšius parapijoje ir informacijos sklaidos tinklą, telkiantis tam tikriems tikslams pasiekti. Pavyzdžiui, Dangiro Mačiulio ir Dariaus Staliūno tyrime apie Kražių benediktinių bažnyčios gynimą 1893 m. ir įvykio reikšmes, publikuotuose atsiminimuose apie Kražių incidentą esama nuorodų, kad tretininkės buvo aktyvios šių įvykių dalyvės, kad prašymus valdžiai teikė vadinamieji maršalkos, broliukai¹⁰ – parapijiečiai, galbūt susiję su Bažnyčios asociacijomis, nes pareigybių įvardijimai rodo jų ypatingą statusą bažnyčioje. Analizuotoje parapijiečių skundų tyrimo medžiagoje bei bažnytinių brolių narių sąrašuose aptinkamos pasikartojančios kaip ir po skundais pasirašiusiųjų pavardės leidžia daryti prielaidą, kad minėtų pasauliečių asociacijų nariai buvo socialiai aktyvūs asmenys,

⁵ Plačiau apie brolijas: L. Jovaiša, Brolijos, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila, Vilnius, 2001, p. 109–128.

⁶ D. Blackbourn, *Marpingen. Apparitions or the Virgin Mary in Nineteenth-Century Germany*, New York, 1994, p. 30–31.

⁷ Ten pat, p. 70, 74.

⁸ M. R. Forster, *Catholic Revival in the Age of the Baroque: Religious Identity in Southwest Germany, 1550–1750*, Cambridge University Press, 2001, p. 1.

⁹ J. Sperber, *Popular Catholicism in Nineteenth-Century Germany*, Princeton–New Jersey, 1984 (Princeton Legacy Library edition 2019), p. 294.

¹⁰ D. Mačiulis, D. Staliūnas, *Kražių skerdynės. 1893 m. lapkričio 10 d.*, Vilnius, 2022, p. 167–171; *1893 metų Kražių skerdynės. Senelių prisiminimai*, sud. A. Rimkus-Šlinskis, par. D. Mačiulis, D. Staliūnas, Vilnius, 2022, p. 42, 47–49.

kad asociacijos buvo reikšmingos mobilizuojant visuomenę ir tuo peržengia Bažnyčios istorijos tyrimų lauką, įsikomponuodamos socialinės modernizacijos tyrimų kontekste. O ir jų pačių – pasauliečių asociacijų – raiška XIX a. kito Bažnyčiai patiriant atsinaujinimo procesą, istoriografijoje dažnai įvardijama kaip katalikybės atgimimą¹¹.

Šio tyrimo tikslas – nagrinėti konkrečius pasauliečių struktūrų – brolijų, tretininkų(ių) raiškos parapijose atvejus, jų dalyvius Vilniaus ir Žemaičių (Telšių) vyskupijose nuo XIX a. 7 deš., Bažnyčiai patiriant pasaulietinės valdžios spaudimą dėl po 1863–1864 m. sukilimo jai taikytų priemonių. Bus analizuojama, ar / kaip ir kodėl keitėsi religinės tapatybės formavimas pasauliečių struktūrose. Seserų Žilyčių epizode svarbus tretininkų(ių) veiklos identifikavimas ir Vilniaus, ir Žemaičių (Telšių) vyskupijose XIX a. posukiliminiais dešimtmečiais, keitimosi informacija kanalų nustatymas. L. Tžeciak epizodo analize norima atkreipti dėmesį ne tik į konkrečios brolijos organizavimą – socialinį veiksma, bet ir į keleto tipų brolijų veikimą XIX a. bei pamaldumo(ų) kaitą kaip visuotinės Bažnyčios raidos proceso dalį ir tai, kaip jis buvo atpažįstamas šiame regione. Abu atvejai rodo, kad valdžios priemonės, kuriomis ji siekė kontroliuoti Katalikų Bažnyčios pasauliečių struktūras, veikė ribotai, ne visada efektyviai, o vietinė Bažnyčia išgyveno procesus, būdingus visuotinei Bažnyčiai.

Taigi po 1863–1864 m. sukilimo pasaulietinė valdžia vadinamajame Šiaurės vakarų krašte, kuriam priklausė Vilniaus ir Žemaičių (Telšių) vyskupijos, ėmėsi plačių priemonių siekiant represuoti ir kontroliuoti katalikišką visuomenės dalį kaip nelojalią valdžiai. Katalikų Bažnyčioje veikusios pasauliečių struktūros patyrė šių priemonių poveikio galią. Pavyzdžiui, blaivybės brolijos, kurios sudarė vieną iš bažnytinių brolijų tipų, buvo uždraustos ir uždarytos 1864 m. balandžio 18 d. Vilniaus generalgubernatoriaus Michailo Muravjovo nurodymu¹². Svarbu pastebėti, kad M. Muravjovas uždraudė tik blaivybės brolijas, tačiau valdininkai, policijos pareigūnai ėmėsi sankcijų prieš broliukus kaip bažnytinių brolijų narius, nesigilindami, ar jie priklauso blaivybės ar kitai brolijai, remdamiesi būtent minėtu M. Muravjovo aplinkraščiu¹³. Kariniai viršininkai represavo bažnytines brolijas savavališkai. Pavyzdžiui, Vilniaus vyskupijoje 1863 m. Lužkų karinės apylinkės viršininkas, sužinojęs apie prie Lužkų bažnyčios (Dysnos dek.) veikusią Dievo

¹¹ O. Chadwick, *A History of the Popes, 1830–1914*, Oxford, 2003, p. 109; J. S per b er, min. veik., p. 47, 53; E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, *Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje*, Vilnius, 1996, p. 170–171, 177; *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, sud. V. Ališauskas, D. Baronas, Vilnius, 2006, p. 344, 354; R. Miknys, Bažnyčia tarp pasaulietinės valdžios ir visuomenės, *Lietuvos istorija*, t. VIII, d. 1: T. B a i r a š a u s k a i t ė, Z. M e d i š a u s k i e n ė, R. M i k n y s, *Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*, Vilnius, 2011, p. 258, 260.

¹² V. M e r k y s, *Motiejus Valančius: tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius, 1999, p. 418.

¹³ 1867 11 30 Šiaulių karinio viršininko raštas Šiaulių apskrities ispravnikui, LVIA, f. 1250, ap. 1, b. 755, l. 2; 1867 11 09 Šiaulių karinio viršininko raštas Šiaulių žandarų valdybos viršininkui, ten pat, l. 8.

Apvaizdos broliją, „griežtai nurodė“ ją uždaryti¹⁴. O tuo metu bažnytinių brolijų veikla dar nebuvo valdžios uždrausta.

Tik 1868 m. balandžio 20 d. Vilniaus generalgubernatorius (o jo administracijai priklausė Vilniaus, Gardino ir Kauno gubernijos, sudariusios Vilniaus ir Žemaičių (Telšių)¹⁵ vyskupijas) Aleksandras Potapovas nurodė uždaryti visas bažnytines brolijas, veikiančias be valdžios leidimo, ir išaiškino uždarymo procesą: informuojami dekanai, o per juos – parapijų dvasininkai; pastarieji ir brolijų nariai pasirašo, kad susipažino su valdžios nurodymu uždaryti brolijas; brolijų dokumentai atiduodami policijos pareigūnams sunaikinimui; turtas suregistruojamas ir perduodamas parapijoms. Beje, Vilniaus vyskupijoje išimtis padaryta tik Vilniuje prie Šv. Onos bažnyčios veikusiai Šv. Martyno brolijai, skirtai katalikams užsieniečiams¹⁶. Svarbu, kad Kauno gubernijai arba Žemaičių (Telšių) vyskupijai, žodžiu susitarus vietos ir centrinei administracijai, aplinkkraščio taikymas visgi buvo atidėtas „kuriam laikui“¹⁷. Ir tai tik viena iš valdžios politikos išimčių, taikytų šiai gubernijai, laikytai labiau katalikiška. Visgi svarbu, kad nebuvo oficialios valdžios nuostatos neriboti bažnytinių brolijų veiklos Kauno gubernijoje arba Žemaičių (Telšių) vyskupijoje. Todėl XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais vietos administracijai brolijų uždarymo klausimas vis kildavo ir šioje vyskupijoje, bet procesas užsitęsė. Vilniaus generalgubernatorius Ivanas Kachanovas nurodė brolijas Žemaičių (Telšių) vyskupijoje uždaryti 1886 m.¹⁸, bet ne vienas šaltinis rodo, kad jos tebeveikė šioje vyskupijoje ir XIX a. pabaigoje. Peržiūrėta archyvinė medžiaga apie dvasininkų kultūrinę, socialinę poziciją po 1863–1864 m. sukilimo, parapijiečių skundų turinys leidžia teigti, kad po 1868 m., o ir po 1886 m. brolijas uždraudus, jų veikla visiškai neišnyko iš religinės ir kultūrinės parapijų erdvės, keitėsi tik jų raiškos galimybės ir veikimo pobūdis.

¹⁴ 1868 06 10 Dysnos dekanas (?) Milerio raportas konsistorijai su duomenimis apie Dysnos dekanate veikiančias ir veikusias iki 1866 m. bažnytines brolijas, ten pat, f. 604, ap. 4, b. 1832, l. 538, 542–543.

¹⁵ Žemaičių (Telšių) vyskupija apėmė ir Kuršo / Kurlandijos guberniją, kuri priklausė Pabaltijo gubernijoms, o ne Šiaurės vakarų kraštui.

¹⁶ V. M e r k y s, Romos katalikų ir jų dvasininkų teisių varžymai Rusijos imperijos Šiaurės vakarų krašte 1864–1901 m., *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 20, 2002, p. 271–272, 315; A. K a t i l i u s, Bažnytinių brolijų uždarymas Vilniuje XIX a. viduryje, ten pat, t. 40, 2017, p. 121, 123–128.

¹⁷ 1869 12 13 konfidencialus Kauno gubernatoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriaus padėjėjui Piotru Bogrationui, LVIA, f. 378 BS, ap. 1865 m., b. 2367, l. 205. Beje, šiame rašte minimas VRM Kitatikių dvasinių reikalų departamento direktorius Emanuelis Sivervas Vilniuje lankėsi 1868 m. birželio 5 d. (Žr. M. Д о л - б и л о в, *Русский край, чужая вера: этноконфессиональная политика империи в Литве и Белоруссии при Александре II*, Москва, 2010, c. 349, 857). Tikėtina, kad tuomet buvo aptartas bažnytinių brolijų Kauno gubernijoje klausimas; 1883 04 15 Vilniaus gubernijos [?] kanceliarijos raštas, LVIA, f. 378 PS, ap. 1876 m., b. 2, l. 209. Dėkoju kolegai dr. Vytautui Petroniui, nurodžiusiam šią bylą.

¹⁸ 1886 10 21 Vilniaus generalgubernatoriaus I. Kachanovo raštas vidaus reikalų ministru, ten pat, BS, ap. 1885 m., b. 1086, l. 65–66; 1887 07 25 Vilniaus generalgubernatoriaus I. Kachanovo raštas vidaus reikalų ministru, ten pat, f. 378 BS, ap. 1885 m., b. 1086, l. 105.

Taigi po 1863–1864 m. sukilimo valdžios priemonių, taikytų Katalikų Bažnyčiai, kontekste ir Ortodoksų Bažnyčios vaidmens vadinamajame Šiaurės vakarų krašte stiprinimo kontekste katalikų bažnytines asociacijas valdžia matė kaip nekontroliuojamas konkurentes valdžios galiai, kaip katalikišką visuomenę mobilizuojančias institucijas. Esą jos – dvasininkų galios įrankiai, mat brolių nariai atkalba asmenis nuo perėjimų į Ortodoksų Bažnyčią, įtraukia ortodoksus į savo veiklą, „yra kliūtis rusiškojo elemento vystymuisi“¹⁹. Paminėtina, kad 1864–1865 m. buvo pradėtas masinis katalikų vertimas ortodoksais, ypač Vilniaus vyskupijoje, mažintas katalikų parapijų skaičius, vienas parapijas sujungiant, o kitas naikinant. Be to, vadinamajame Šiaurės vakarų krašte valdžia ėmėsi ortodoksų bažnytinių brolių gaivinimo politikos: 1864 (1865 m.) gegužės 8 d. patvirtinta Ortodoksų Bažnyčios brolių įvedimo tvarka: tik kontroliuojant bažnyčiai ir pasaulietinei valdžiai²⁰. Joms numatomos funkcijos tiesiogiai atliepė valdžios politikos tikslus šiame krašte²¹. Tokiame kontekste katalikiškas bažnytines brolijas valdžia bei ortodoksų Bažnyčia matė kaip konkurentes, todėl vertino neigiamai. Joms buvo pritaikyti 164, 165 straipsniai iš Įstatymo dėl nusikaltimų užkardymo ir jų persekiojimo penktojo skyriaus – apie neteisėtas ir slaptas draugijas²². Taip pat 1866 m. spalio 6 d. išleistas vidaus reikalų ministro aplinkraštis, kuriame buvo nurodyta gubernatoriams stebėti, kad nebūtų nelegalių draugijų, bei Valdančiojo Senato 1867 m. balandžio 14 d. įsakas, draudžiantis veikti draugijoms be valdžios leidimo²³. Galima teigti, kad politinis kontekstas buvo itin svarbus veiksnys katalikiškų brolių traktuotei valdžios akyse. Svarbu pastebėti, kad ir iki sukilimo valdžia negalėjo nežinoti apie brolių egzistavimą: brolijas kaip viešą, legalią bažnytinio gyvenimo dalį savo raštuose valdžios atstovams minėjo vyskupai (pavyzdžiui, vyskupas Motiejus Valančius blaivybės brolių veikimo kontekste rašė 1859 m. vasario 14 d.²⁴), jos buvo nurodomos parapijų, vienuolynų vizitacijų dokumentuose, kurie

¹⁹ 1867 02 16 Gardino gubernatoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui, ten pat, ap. 1865 m., b. 2367, l. 70; 1867 08 17 Vilniaus gubernatoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui, ten pat, ap. 1865 m., b. 2367, l. 81.

²⁰ *Полное Собрание Законовъ Россійской Имперіи*, т. 39, ч. 1, Санкт Петербургъ, 1864 (№ 40863); A. Miropowicz, *Bractwa cerkiewne w Rzeczypospolitej*, Białystok, 2003, s. 144–145; 1868 05 09 Vilniaus gubernatoriaus I. Šestakovo raštas Vilniaus vyskupijos valdytojui Petriui Žilinskiui, LVIA, f. 604, ap. 4, b. 1832, l. 603 [dokumento pradžia, V. Ž.], 461–464.

²¹ А. Миловидовъ, *К 50-лѣтію возрожденія Западно-русскихъ братствъ при гр. М. Н. Муравьевѣ*, Вильна, 1913, с. 3–6; А. Миловидовъ, *Западно-русскія православныя братства их современное значеніе и задачи*, Вильна, 1912/1913, с. 8–10.

²² Свод уставов о предупрежденіи и пресеченіи преступленій, *Свод Законовъ Россійской Имперіи изданіе 1857 года*, т. 14, Санкт Петербург, 1857, с. 32.

²³ 1867 09 07 Vilniaus generalgubernatoriaus E. Baranovo raštas vidaus reikalų ministru [kopija], LVIA, f. 378 BS, 1865 m., b. 2367, l. 82; 1868 03 12 Kauno gubernatoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui, ten pat, l. 90; Pažyma dėl minėto Kauno gubernatoriaus užklauso, ten pat, l. 86–89.

²⁴ V. Merksys, *Motiejus Valančius...*, p. 361–362.

siųsti ir kolegijai Sankt Peterburge – Vidaus reikalų ministerijai pavaldžiai institucijai. Iki sukilimo jos nesulaukė ypatingo dėmesio, o sukilimo metais ir po jo bažnytinės brolijos tapo akylaus valdžios stebėjimo, skaičiavimo ir valdžios sankcijų objektu. Pavyzdžiui, Vilniaus cenzūros komiteto pirmininkas Pavelas Kukolnikas cenzūrai 1864 m. pradžioje pateiktą „Davatkų knygą“²⁵ – Šv. Pranciškaus trečiojo ordino arba tretininkų maldyną – įvertino kaip neturintį nieko neleistino ir jo publikavimo nestabdė²⁶, tačiau jau tame pačiame 7 deš. (ir vėliau) tokio maldyno naudotojų – tretininkų(ių) – veiklą valdžia persekiojo. Straipsnio pradžioje minėtoji L. Tžeciak administracijos dokumentuose kaltinta „tretininkų brolijos“ organizavimu. XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais valdžios išaiškintos tokios bendruomenės buvo išformuojamos ir baudžiamos. O kad jos egzistavo, galima spręsti pagal tai, jog, pavyzdžiui, nelegaliai lietuvių kalba leistame žurnale „Kryžius“²⁷ kiekviename numeryje buvo rubrika, skirta „tercijoriams“ – tretininkams. Vadinas, tema buvo aktuali. Gardino gubernijos Balstogės bažnyčioje 1885–1886 m. buvo nustatytos veikiančios tretininkų ir Švč. Rožinio brolijos. Už tai kaltintas ir nubaustas kunigas Juozapas Deksnys²⁸. Vilniuje, bernardinų bažnyčioje buvo nustatyta veikianti „tretininkų draugija“, kuri, kaip pranešė policmeisteris, „sudaryta daugiausia iš siuvėjų, virėjų, tarnaičių, besilaikančių ordino taisyklių, besirengiančių juodomis suknelėmis su baltais diržais, rodančių nemeilę vyrams ir iki fanatizmo neapkenčiančių ortodoksų“²⁹. Vilniaus gubernatorius jų nekontroliuojamoje veikloje matė ir politinį turinį, tretininkes globojusį bernardinų bažnyčios kunigą ir Vilniaus miesto dekaną Kazimierą Jogelą siūlė atleisti iš tarnybos³⁰. Galiausiai jis buvo perkeltas į Katedrą vikaru³¹. Panašia veikla įtartas kunigas Julijonas Račkauskas – jis skūstas dėl įrašinėjimo į broliją, nurodytas kaip tretininkų Vilniaus mieste vadovas³². XIX a. pabaigoje tretininkų bendruomenė užfiksuota Sokulkoje. Ją sudarė ne tik vietinės, bet ir moterys iš Vilniaus bei Suvalkų gubernijų. Ten esą 22 19–60 metų amžiaus moterys vienos gyvena bendrai prie bažnyčios, o kitos – šeimose,

²⁵ *Dawatku kninga arba Istatimas ir Maldas isirasziusiuju i tretii zokana S. Pranciszkaus*, Wilniuje Kasztu ir Spaustuwiej Juzupa Zawadzkie, 1864. – *Lietuvos TSR bibliografija*, t. 2: 1862–1904, kn. 2: R–Ž, Vilnius, 1988, p. 241.

²⁶ 1864 03 05 Vilniaus cenzūros komiteto pirmininko raštas Vilniaus generalgubernatoriui, LVIA, f. 378 BS, ap. 1864 m., b. 215, l. 40; Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Vilniaus cenzūros komitetui, ten pat, l. 51.

²⁷ *Lietuvos bibliografija*, serija B: *Periodiniai leidiniai lietuvių kalba 1823–1940. Poligrafiniu būdu spausdinti leidiniai. (A–M)*, d. 1, kn. 1, Vilnius, 2018, p. 495–496.

²⁸ Duomenys apie kunigą Juozapą Deksnį, [1884–1891], LVIA, f. 694, ap. 1, b. 4143, l. 28, 118.

²⁹ 1887 04 21 Vilniaus gubernatoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui, ten pat, f. 378 BS, ap. 1885 m., b. 1086, l. 88–89.

³⁰ 1887 11 07 Vilniaus gubernatoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui, ten pat, l. 121–122.

³¹ Duomenys apie kunigą Kazimierą Jogelą, [1884–1891], ten pat, f. 694, ap. 1, b. 4143, l. 150.

³² 1896 12 10 kun. Jono Dionizo Sobolevskio pranešimas, ten pat, f. 419, ap. 4, b. 7, l. 67–68; 1897 [?] kun. Jono Dionizo Sobolevskio pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui, ten pat, l. 134–136.

todėl esančios itin pavojingos kaip kunigo ir parapijiečių tarpininkės³³. Bendruomenė uždaryta taikant minėto įstatymo 164–165 straipsnius apie slaptas organizacijas. Įdomu, kad informacijoje apie tretininkes buvo minimas jų centras – Nove Miasto miestas Lenkijos Karalystėje, kuriame veikė vienuolis kapucinas Honoratas Kozminskis – slaptų neabituotų vienuolių steigėjas, savo veiklon įtraukdavęs ir tretininkes³⁴. Taigi, kad egzistuoja komunikaciniai kanalai su Lenkijos Karalyste, nurodė ir administracijos valdininkai. Pasakytina, kad Bažnyčios administracijos požiūriu, Sokulkos dekanatas ribojosi su Seinų vyskupija – Lenkijos Karalystės dalimi, taigi informacija iš ten šį dekanatą galėjo pasiekti lengviau. Kuktiškyje (Švenčionių dekanatas, Vilniaus vyskupija, Vilniaus gubernija) dėl skundo kunigu valdžiai nustačius ten veikiančią tretininkų bendruomenę, buvo nustatyti ir jos ryšiai su Žemaičių (Telšių) vyskupijos pasienio dekanatų parapijomis³⁵. Kuktiškio administratorius kunigas Jonas Ukrinas³⁶ buvo apkaltintas, nors kaltė neįrodyta, be kita ko, ir brolijos(ų) (Šv. Pranciškaus ir Švč. Jėzaus Širdies) prie bažnyčios organizavimu³⁷. Valdžios atlikto tyrimo metu paaiškėjo, kad prie bažnyčios esančiame valstiečio Konstantino Deveikio name nuolatos gyvena kelios pamaldžios moterys / merginos, o seserys Juozapa ir Morta Žilytės esą prieš keletą metų atvyko iš Kauno gubernijos³⁸. Jų kambarių aplinkos aprašymai (švęsto vandens indas, šventųjų paveikslai, Nukryžiuotasis), pamaldumo praktikos (dažna išpažintis penktadienį, dalyvavimas šv. Mišiose, susirinkimai namuose penktadieniais ir sekmadieniais), drabužiai (rudos, pilkos suknelės, juostos su trimis mazgais, diržai su sagtimis ir įrašais lenkų bei lietuvių kalbomis, škaplieriai)³⁹ leidžia neabejoti, kad tai buvusi ne brolija, o būtent šv. Pranciškaus tretininkų bendruomenė. Iš jų paimti daiktiniai įrodymai – ypač drabužiai – atitinka „Dawatų knygoje“ pateiktus tretininkų aprangos apibūdinimus⁴⁰. Buvo pateikti ir kiti įkalčiai – brolijos sąrašai, tačiau

³³ 1899 [?] 12 Gardino gubernatoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui, ten pat, f. 378 BS, ap. 1885 m., b. 1086, l. 128–132.

³⁴ R. Laukaitytė, *Lietuvos vienuolijų. XX a. istorijos bruožai*, Vilnius, 1997, p. 43–45.

³⁵ 1886 02 17 apklausos protokolas, LVIA, f. 378 PS, ap. 1886 m., b. 41, l. 94–98; 1886 03 10 einančio ypatingiems pavedimams valdininko pareigas Gersto raportas Vilniaus gubernatoriui, ten pat, l. 89.

³⁶ Apie jį plačiau žr.: V. Žalutskaitė, *Paklusnūs žmonės. Romos katalikų dvasininkų sociokultūrinė laikysena XIX a. II pusės Lietuvoje*, Vilnius, 2022, p. 62–63.

³⁷ 1886 03 21 Vilniaus gubernatoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui, LVIA, f. 378 PS, ap. 1886 m., b. 41, l. 1–5.

³⁸ 1886 02 17 apklausos protokolas, ten pat, l. 94–98; 1886 03 10 einančio ypatingiems pavedimams valdininko pareigas Gersto raportas Vilniaus gubernatoriui, ten pat, l. 89.

³⁹ 1886 03 21 Vilniaus gubernatoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui, ten pat, l. 1–5; 1886 03 10 einančio ypatingiems pavedimams valdininko pareigas Gersto raportas Vilniaus gubernatoriui, ten pat, l. 89–90; 1886 02 20 Švenčionių apskrities ispravniko raštas Vilniaus gubernatoriui, ten pat, l. 91–92; 1886 02 17 apklausos protokolas, ten pat, l. 94–98.

⁴⁰ *Dawatų kniga...*, p. 20–21, 37.

be titulinio lapo. Taip pat pateiktas 1874 m. įrašymo į Švenčiausios Jėzaus Širdies Karalienės broliją patentas, kuriame nurodoma, kad brolija įsteigta Prancūzijoje (Endre / Isudeno mieste), 1869 m. popiežiaus Pijaus IX patvirtinta⁴¹. Krokuvoje spausdintas patentas rodo, kad informacija ir apie naujai atsiradusias brolijas iš užsienio (Krokuva po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų priklausė Austrijos imperijai) pasiekdavo vyskupijas imperijoje. Beje, informacijos apie šią broliją jau lietuvių kalba pateikė vyskupas M. Valančius: 1874 m. buvo išspausdinta jo iš lenkų kalbos išversta knygelė, kurioje aprašyta ne tik Viešpaties Jėzaus Širdies brolija (*brostwą szirdies Wieszpaties Jezaus*), bet ir Švč. Marijos Karalienės Širdies Viešpaties Jėzaus brolija (*Brostwa Szwęcziauses Marios, karalenes Szirdies Wieszpaties Jezaus*), minimas ir miestas Isud[as] / Isudenas⁴². Sugrįžtant prie Kuktiškio istorijos, svarbu, kad minėtojo K. Deveikio, kurio name buvo įsikūrusios tretininkės, pavardė buvo ir 1868 m. uždaromos Kuktiškio bažnyčios brolijos (Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo; įsteigta 1751 m. spalio 20 d.)⁴³ narių sąrašė⁴⁴. Taigi, socialiai aktyvūs asmenys galėjo priklausyti kelioms Bažnyčios struktūroms. O tokia asmens laikysena taip pat nurodo jo religinės tapatybės raišką.

Minėtosios L. Tžeciak 1867–1869 m. byla leidžia pamatyti brolių veikimą vyskupijoje, pasauliečių dalyvavimą organizuojant bendruomenes, pamaldumo kaitos tendencijas Bažnyčioje ir visuomenėje, nurodyti inovacijos atėjimo aspektą. Taigi tai, ką Vilniaus, Gardino gubernijų administracijos valdininkai kaltindami L. Tžeciak vadino Jėzaus Širdies brolija arba tretininkais⁴⁵, tikėtina, buvo ne Šv. Pranciškaus ordino tretininkai, bet Švenčiausios Jėzaus Širdies brolija. Tai patvirtina teismo atlikto tyrimo medžiaga: rinkta informacija apie Švč. Jėzaus Širdies brolijas Lenkijos Karalystėje, Vilniuje⁴⁶. Vilniaus konsistorija atsakė, kad tokia brolija buvo Vilniuje prie 1865 m. uždaryto vizitiečių vienuolyno ir kad vyskupijoje jų dar yra prie Varėnos bažnyčios (Daugų parapijos filija, Merkinės dekanatas), Vyšniuose (Svyrių dekanatas) ir Mosare (Dysnos dekanatas). Jas

⁴¹ Švenčiausiosios Jėzaus Širdies Karalienės brolijos kortelė / patentas, LVIA, f. 378 PS, ap. 1886 m., b. 41, l. 99–100.

⁴² *Garbinimas Szwęcziauses Szirdies Diewa musu Jezaus Kristaus*, Wilniuoje, 1863 [Tilžė, 1874], p. 41–47.

⁴³ 1864 07 [29?] Švenčionių dekanato K. Bojaržinskio raštas apie brolijas dekanate, LVIA, f. 604, ap. 4, b. 1832, l. 12.

⁴⁴ 1868 06 20 raštas, ten pat, ap. 1, b. 11742, l. 12.

⁴⁵ 1867 05 31 Gardino gubernatoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui, ten pat, f. 378 BS, ap. 1865 m., b. 2367, l. 75; 1867 08 11 Gardino gubernatoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui, ten pat, l. 79–80; 1867 09 [?] Gardino gubernatoriaus raštas Balstogės-Sokulkos apskrities teismui, ten pat, f. 694, ap. 1, b. 2278, l. 18.

⁴⁶ 1868 03 18 Gardino gubernijos Sokulkos apskrities antro skyriaus teismo tyrėjo raštas Vilniaus Romos katalikų dvasinei konsistorijai, ten pat, f. 604, ap. 4, b. 1832, l. 408–409; 1868 04 10 Gardino gubernijos Sokulkos apskrities aštunto [sic!] skyriaus teismo tyrėjo raportas Vilniaus Romos katalikų dvasinei konsistorijai, ten pat, l. 413.

įsteigė Vilniaus vyskupijos valdytojas Andriejus Benediktas Klungevičius ir Mogiliao metropolitas Vaclovas Žilinskis⁴⁷. Vyskupijos hierarchų paminėjimas reikšmingas tuo, kad rodo iniciatyvą išlaikyti ir skleisti šį pamaldumą tuo metu, kai vyskupijose pasaulietinės valdžios iniciatyva buvo uždaromi vienuolynai, puoselėję ir brolijų pamaldumą. Beje, pagal Vilniaus konsistorijos duomenis, jos visos buvo įsteigtos XIX a. (1836 m. spalio 10 d. Varėnoje, 1821 m. suteiktas leidimas, o įvesta 1836 m. gegužės 26 d. Vyšniuose, 1858 m. spalio 13 d. Mosare)⁴⁸. Atkreiptinas dėmesys, kad nė vienos tokio titulo brolijos nebuvo Sokulkos dekanate. Daiktiniai įrodymai vėlgi rodo brolijos pamaldumą: maldų Švč. Jėzaus Širdžiai knygelės su įsirašiusių pavardėmis ir religiniais įsipareigojimais⁴⁹, devyni škaplieriai⁵⁰ (trys iš jų su juostelėmis – tikėtina, kad būtent šie ir buvo dėvimi bei atimti pareigūnų. Beje, byloje apklaustos Paulina Žakauskaitė ir J. Urbanavičiūtė nurodė, kad škaplieriai iš jų buvo atimti)⁵¹, Korycino administratoriaus kunigo Henriko Volodkevičiaus⁵² įrašymo į Švč. Jėzaus Širdies broliją prie Varšuvoje veikiančios Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo kongregacijos bažnyčios patentas⁵³. Būtent į šią vienuolėms vizitietėms priklausiusią broliją ir įrašinėjo L. Tžeciak. Atkreipčiau dėmesį, kad moteris įrašinėjo į broliją, rūpinosi škaplierių, maldų knygelių parsiuontimu iš Varšuvos, o kunigas H. Volodkevičius, pagal jo liudijimą, apie įrašymus, kurie vyko kitame namo gale, nieko nežinojo, o pats įsirašė „norėdamas labiau įtikti Dievui“ ir turėdamas

⁴⁷ 1868 03 25 Vilniaus Romos katalikų dvasinės konsistorijos pažyma, ten pat, l. 412; 1868 04 12 Vilniaus Romos katalikų dvasinės konsistorijos raštas Gardino gubernijos Sokulkos apskrities antro apylinkės teismo tyrėjui [beje, šiame dokumente nurodytos tik Varėnos ir Mosarų brolijos], ten pat, f. 694, ap. 1, b. 2278, l. 49; Duomenys apie brolijas Vilniaus vyskupijoje [1865/1866], ten pat, f. 604, ap. 4, b. 1832, l. 287–288; V. Jogėla, Vilniaus vizitietėjų vienuolyno uždarymas, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 32, 2009, p. 113–133.

⁴⁸ Vilniaus Romos katalikų dvasinės konsistorijos sudarytas brolijų sąrašas, pateiktas Romos katalikų dvasinei kolegijai (kopija), LVIA, f. 378 BS, ap. 1866 m., b. 2516, l. 121–123.

⁴⁹ Maldos Saldžiausiai Jėzaus Širdžiai (patentai su brolijos narių pavardėmis ir prisiimtais religiniais įsipareigojimais), ten pat, f. 694, ap. 1, b. 2278, l. 6A–6F, 6G–6L, 26C–26H.

⁵⁰ Devyni škaplieriai saugomi archyvo byloje tarp l. 6L ir 7, ten pat, b. 2278. Pirmasis (nr. 1) mažesnis – 4,2x3 cm, o kiti – 5x4 cm; nr. 7–9 škaplieriai su įvairaus ilgio ir spalvos juostelėmis: 7-o ir 9-o škaplieriaus juostelės šviesios spalvos (7-o – 56 cm ilgio, 8-o juostelė tamsi, 62 cm ilgio, 9-o – 54 cm ilgio. Tikėtina, kad būtent šie škaplieriai buvo dėvimi, nes prie jų buvę pritvirtinti raudoni siūlai dėl tvirtumo buvo apsiūti skirtingais audiniais.

⁵¹ 1868 03 08 Paulinos Žakauskaitės / Žakovskajos (15 m.) apklausa; 1868 03 08 Joanos Urbanavičiūtės apklausa, ten pat, f. 694, ap. 1, b. 2278, l. 31a, 36.

⁵² Korycino administratorius kunigas Henrikas Volodkevičius gimė 1834 m., kunigo šventimus gavo 1859 m., nuo 1863 m. tarnavo Korycine. Vyskupijos kalendoriuje taip pat nurodoma, kad yra teologijos magistras, taigi mokėsi Imperatoriškoje Romos katalikų dvasinėje akademijoje Sankt Peterburge; žr. *Directorium Horarum Canoniarum et Missarum pro Dioecesi Vilnensi in Annum Domini 1866*, Vilnae, 1865, p. 160, 189.

⁵³ Švč. Jėzaus Širdies brolijos prie Varšuvoje veikiančios Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo kongregacijos bažnyčios patentas, išduotas 1866 05 05, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 2278, l. 26A–26B.

1 pav. Saldžiausiasios Viešpaties Jėzaus Širdies škaplieriai, kaip daiktinis įrodymas saugoti Leontinos Tžeciak byloje. LVIA, f. 694, ap. 1, b. 2278, tarp l. 6L ir 7; M. Valančius, *Raštai*, t. 5, Vilnius, 2012, p. 523.

sveikatos problemų⁵⁴. Įprastai dvasininkai inicijuodavo brolijas, tačiau šioje byloje buvo kitaip. Aiški moters, o ne dvasininko iniciatyva. O gal tik liudijama kitaip? Kunigas nesulaukė ir teismo bausmės, nors gubernatorius siūlė bausti jį 200 rub. bauda ir perkelti į kitą tarnybos vietą vikaru⁵⁵. Beje, baudos, pažeminimas pareigose ar perkėlimas į kitą tarnybos vietą buvo vietos valdžios aplinkraščiais reglamentuota ir taikyta administracinė bausmė⁵⁶. Tai, kad Švč. Jėzaus Širdies brolijos gyvavo Lenkijos Karalystėje, kad veikė ir buvo steigiamos ir XIX a. Vilniaus bei Žemaičių (Telšių) vyskupijose, rodo šios pamaldumo tradicijos tęstinumą. Jį rodo ir minėtoji Varšuvos vizitiečių brolija, nes šio pamaldumo puoselėjimas buvo vienas iš vizitiečių, taip pat pijorų, jėzuitų vienuolių dvasingumo aspektų, kuris skleistas tokio titulo brolijose ir ypač plito XVIII a.⁵⁷ Visgi po 1863–1864 m. sukilimo Vilniaus ir Žemaičių (Telšių) vyskupijose šių vienuolių jau nebuvo. Tačiau vienuoliškąją tradiciją steigti brolijas galima identifikuoti ir šiose vyskupijose. Galima atpažinti, kad tokia tradicija tebegyvavo, nors vienuolynų nebuvo. Taip Troškūnuose (bernardinų vienuolynas uždarytas 1864 m.⁵⁸) 1886 m. buvo sulaukyti per Šv. Antano atlaidus pinigų rinkę brolijos nariai. Kunigas Juozapas Gabševičius teigė, kad jokios brolijos nėra, tačiau ir atlaidų diena, ir veikla, kuria jos metu užsiimta, leidžia matyti pranciškoniškių brolijų tąsą. Pumpėnuose, kur dar XIX a. 4 deš. buvo uždarytas senosios regulos karmelitų vienuolynas⁵⁹ (karmelitai įprastai rūpindavosi Karmelio kalno Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės brolijomis), 8 deš. buvęs augustinų vienuolis kunigas Jeronimas Sipavičius kūrė naują broliją, bet Kauno gubernijos valdžia ją uždraudė⁶⁰. Kunigui brolijos steigimas buvo įprasta jo tarnystės dalis. Vilniaus vyskupijoje buvęs benediktinų vienuolis Placidus Lenkevičius Sokulkos parapijoje 1876 m. kaltintas brolijos būrimu⁶¹.

⁵⁴ 1867 05 20 kunigo Henriko Volodkevičiaus apklausa, ten pat, l. 7; 1868 03 08 kunigo Henriko Volodkevičiaus apklausa, ten pat, l. 45.

⁵⁵ 1867 08 11 Gardino gubernatorius Vilniaus generalgubernatoriui, ten pat, f. 378 BS, ap. 1865 m., b. 2367, l. 79–80.

⁵⁶ V. Žaltauškaitė, Romos katalikų dvasininkų tarnybos prasižengimų samprata ir praktika Šiaurės vakarų krašte (po 1863–1864 m. sukilimo – iki XX a. pradžios), *Lietuvos istorijos metraštis*. 2021/1, 2021, p. 59–82.

⁵⁷ J. Flağa, *Bractwa religijne w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku*, Lublin, 2004, p. 123; S. Smilingytė-Žeimienė, R. Stankevičienė, Švč. Jėzaus Širdies kultas ir jo atspindžiai Užnemunės dailėje, *Užnemunė: visuomenė ir dvasinio gyvenimo procesai*, sud. S. Smilingytė-Žeimienė, Vilnius, 2005, p. 187–189.

⁵⁸ *Lietuvos vienuolynai. Vadovas*, sud. R. Janonienė, D. Klajumienė, Vilnius, 1998, p. 251.

⁵⁹ Ten pat, p. 205.

⁶⁰ 1885 07 09 Kauno gubernatoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui, LVIA, f. 378 BS, ap. 1885 m., b. 1046, l. 1–5.

⁶¹ 1876 09 09 Sokulkos dekano V. Jundzilo raštas Vilniaus vyskupijos administratoriui P. Žilinskiui, ten pat, f. 694, ap. 1, b. 2393, l. 128 ir 153.

Taigi, nors vienuoliškoji brolijų steigimo tradicija negalėjo skleistis, tačiau atskirų dvasininkų tarnystėje nebuvo visiškai užmiršta.

Visgi šalia išlikusios tradicijos L. Tžeciak byla parodo ir naujojo pamaldumo arba naujais būdais platinamo pamaldumo Švč. Jėzaus Širdžiai apraiškas. Pirmiausia atkreiptinas dėmesys į minėtus škaplierius, kurie buvo atimti / nuimti nuo P. Žakauskaitės ir J. Urbanavičiūtės. M. Valančius knygoje „Apie brostvas“ minėjo Škaplierių Saldžiausios širdies Viešpaties Jėzaus, įvestą popiežiaus Pijaus IX 1859 m. Taigi, naują reiškinį šalia jau egzistavusios škaplierių dėvėjimo tradicijos ir Švč. Jėzaus Širdies pamaldumo:

Škaplieriu tuo yra viena balta gelumbės skiautė, nešiojama su pasaitu. Pusėj prie kūno, ant krūtinės gulinčioj, turi būti išrašyta širdis Motinos Švenčiausios su šiokiu parašu: „Širdis Marijos, gelbėk mumis griešnus. Oi, Motina, per širdį Tavo sujunk širdį mano su širdžia Jėzaus“.

Antroj pusėj turi būti išrašyta širdis Kristaus su šiokiu parašu: „Širdis Jėzaus, tegul tave pažįstam ir kaskart didesniai tave mylim“⁶².

Tokie balti su raudonais įrašais ir buvo L. Tžeciak platinti škaplieriai. Juose buvo įrašai: *MATKO, przez Serce Twoje złacz nas z Sercem BOŻEM*. Viršuje: *Serce Maryi ratuj nas grzesznych*. Kitoje pusėje: *O Słodkie Serce Jezusa daj abyśmy Cie cosz więcej i więcej kochali*. Viršuje: *Serce Jezusa zbaw nas grzesznych*⁶³.

Taigi pamaldumas Švč. Jėzaus Širdžiai XIX a. šalia tradicijos įgauna ir naujų bruožų, atspindi visuotinės Bažnyčios tendencijas. XIX a. antrojoje pusėje, pabaigoje pamaldumas Švč. Jėzaus Širdžiai buvo skleidžiamas per Bažnyčios inicijuojamas visuotines draugijas, asociacijas, sąjungas⁶⁴. Galbūt tai sąlygojo visuomenių sekuliarizacija, mobilumas, kai galėjo kilti sunkumų ilgą laiką išlaikant brolijos pamaldumą, susietą su konkrečia bažnyčia, parapija. Galbūt tai atspindėjo ir individualaus pamaldumo praktikų augimą, taigi kintantį religinį tapatumą. XIX a. pirmojoje pusėje jėzuitų įkurtas Maldos apaštalavimo judėjimas kėlė tikslą visuotinai skleisti Švenčiausiosios Jėzaus Širdies kultą, kuris, kaip minėta, ir iki tol buvo vienas iš jėzuitiškojo dvasingumo aspektų. 1866 m. popiežius Pijus IX patvirtino šio judėjimo statutą, kuris Lenkijoje veikė nuo 1871 m., kaip teigia Bažnyčios istorikas Danielis Olszewskis, tačiau Rusijoje negalėjo vystytis dėl carinių draudimų⁶⁵. Lietuvoje esą jis veikė nuo pirmųjų XX a. metų⁶⁶. Tačiau archyviniai duomenys rodo, kad naujų pamaldumo praktikų judėjimai pasiekdavo Rusijos imperiją ir XIX a. antroje pusėje. Tarp Žemaičių (Telšių) seminarijos Kaune knygų saugomas

⁶² M. Valančius, *Raštai*, t. 5, Vilnius, 2012, p. 523.

⁶³ Devyni škaplieriai. Žr. 50 nuorodą.

⁶⁴ S. Smilingytė-Žeimienė, R. Stankevičienė, min. veik., p. 197; D. Olszewski, *Kultura i życie religijne społeczeństwa polskiego w XIX wieku*, Lublin, 2014, s. 171–185.

⁶⁵ Ten pat, p. 174.

⁶⁶ S. Smilingytė-Žeimienė, R. Stankevičienė, min. veik., p. 197.

1883 m. Krokuvoje pasirašytas būtent Maldos apaštalavimo ir Švč. Jėzaus Širdies arkbrolijos Romoje judėjimo patentas⁶⁷. Panaši, būtent pamaldumą Švč. Jėzaus Širdžiai skleidusi literatūra, ženklai nurodoma ir pasauliečių, ir dvasininkų, kaltintų platinus šio pobūdžio literatūrą, bylose XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais⁶⁸. O, pavyzdžiui, tarp Kražių incidento dalyvių 1893 m. buvo tokių, kurie mokė „amžiną rožančių kalbėti“⁶⁹ – vadinasi, žinojo ir dar vieną – nenutrūkstamo Rožinio maldos praktiką, plitusių XIX a. Taigi, pamaldumo praktikų inovacijos pasiekdavo ir vadinamojo Šiaurės vakarų krašto vyskupijas, komunikavimo kanalai su Lenkijos Karalyste, Austrija, Prūsija nebuvo visiškai valdžios sukontroliuojami. Imperatoriškojoje Romos katalikų dvasinėje akademijoje Sankt Peterburge, kurioje mokėsi visų vyskupijų dvasininkai, dėl platesnių komunikavimo galimybių tikrai turėjo būti žinoma apie naujų religinių judėjimų atsiradimą ir veikimą. Pavyzdžiui, akademijoje 1871–1873/1874 m. mokėsis Ikaznės parapijos (Dynos dekanatas, Vilniaus gubernija) vikaras Povilas Romanovskis⁷⁰ kartu su tėvu, Dynos apskrities valstiečiu Juozapu Romanovskiu užsiėmė tikinčiųjų įtraukimu į valdžios įvardytą Jėzaus Širdies apaštalavimo broliją Ašmenos ir Dynos apskrityse 1876 m., taip pat platino informaciją apie pratestą popiežiaus Pijaus IX paskelbtą „amžiaus ketvirčio jubiliejų“ – atlaidus ir buvo nubausti: vikaras uždarytas į Vilniaus karmelitų vienuolyną, o vėliau ištremtas į Archangelsko guberniją, tėvas privalėjo išvykti į Gardino guberniją⁷¹. Be to, buvo nustatyta, kad jie lankėsi ir Kauno gubernijoje, Novoaleksandrovsko

⁶⁷ X. S. K o z ł o w s k i, *Kazania święteczne i przygodne*, Wilno, 1880 [Kauno kunigų seminarijos biblioteka R-252/XIX Ka-586].

⁶⁸ Byla apie Juzefos Bezmerskaitės ir Aleksandros Balbekovos priklausymą jėzuitų įsteigtai „Jėzaus širdies“ brolijai, LVIA, f. 378 PS, ap. 1874 m., b. 87, l. 1–12; duomenys apie kunigą Julijoną Lopuskį (1884–1891), ten pat, f. 694, ap. 1, b. 4143, l. 56 (sulaikius jam adresuotą literatūros siuntą, Svyrių (Švenčionių dekanatas) vikaras kaltintas brolijų literatūros platinimu, kaltė neįrodyta); byla apie Kauno gubernijos, Panevėžio apskrities valstietį, buvusį Lucko Žytomyro seminarijos auklėtinį Adomą Jusį, kaltinamą leidinio „Jėzaus Širdies Apaštalavimas“ laikymu (taip pat minėtos Švenčionių miestietė Aleksandra Antanaitienė, Knišino valstietė Karolina Sledzevskaitė), ten pat, f. 378 PS, ap. 1876 m., b. 2, l. 211–262.

⁶⁹ *1893 metų Kražių skerdynės...*, p. 109.

⁷⁰ Beje, Pavelas Romanovskis 1862 m. buvo priimtas į Vilniaus bernardinų vienuolyną, o 1864 m. vienuolyną uždarant dar nebuvo gavęs jokių šventimų ir buvo perkeltas į Vilniaus Romos katalikų dvasinę seminariją (žr. 1864 08 16 Vilniaus bernardinų vienuolyno vyresniojo pasirašytas liudijimas, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 342, b. 11662, l. 1; 1869 02 (?) raštas Vilniaus seminarijos rektoriui Liudvikui F. Zdanavičiui, ten pat; 1871 04 30 Vilniaus Romos katalikų dvasinės konsistorijos raštas Vilniaus seminarijos valdybai, ten pat, f. 342, b. 13723, l. 1). Į Ikaznės parapiją skirtas 1876 m. pavasarį (žr.: 1876 09 24 Ikaznės parapijiečių raštas Vilniaus generalgubernatoriui, LVIA, f. 378 BS, ap. 1876 m., b. 789, l. 1–4).

⁷¹ 1885 08 25 pažyma apie veikiančių prie bažnyčių brolijų uždarymą, Ten pat, f. 378 PS, ap. 1877 m., b. 85, l. 46; 1876 09 27 Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamento raštas Vilniaus generalgubernatoriui, ten pat, ap. 1876 m., b. 2, l. 46; 1876 11 15 Vilniaus gubernatoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui, ten pat, l. 65.

apskirtyje, nustatyti ryšiai su Daugpilyje tarnavusiu dvasininku [?] Zaborovskiu⁷², kuris buvo pažįstamas P. Romanovskiui dar nuo laikų Vilniaus bernardinų vienuolyne⁷³. Taigi matomas platesnis ryšių ir informacijos sklaidos tinklas, kuriame dalyvavo giminaičiai pasauliečiai, bendramoksliai, pažįstami dvasininkai. Beje, giminaičių įtraukimą (o tai rodo tradicinių socialinių ryšių galią) identifikavau ir L. Tžeciak byloje: minėtoji J. Urbanavičiūtė į broliją įrašė dvi savo seseris – Oną (15 m.) ir Michaliną (20 m.)⁷⁴, byloje būta ir daugiau apklaustųjų giminaičių (pavyzdžiui, Feliksas (50 m.) ir Liudvika (30 m.) Kalinauskai, Liudvikos motina Ona (52 m.)⁷⁵). Visi aptarti epizodai rodo ir tradicinių, ir naujų pamaldumo formų egzistavimą tuo pačiu metu, jų persipynimą ir kismą Rusijos imperijoje, Vilniaus ir Žemaičių (Telšių) vyskupijose po 1863–1864 m. Jų raiškoje dalyvavo ne vieno socialinio luomo asmenys, tarp organizatorių buvo ir moterų.

Išvados

Pasaulietinės valdžios priemonių, taikytų Katalikų Bažnyčiai po 1863–1864 m. sukilimo, kontekste pasauliečių asociacijos Bažnyčioje – brolijos, tretieji ordinaai – matytos kaip nekontroliuojamos Bažnyčiai pavaldžios struktūros, konkuruojančios su pasaulietine valdžia dėl įtakos visuomenei, todėl pavojingos ir valdžios persekiotos.

Po 1863–1864 m. sukilimo ar XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais pasauliečių asociacijų Katalikų Bažnyčiose veikla neišnyko iš religinės ir kultūrinės parapijų erdvės, nors jų raiškos galimybės, veikimo pobūdis turėjo keistis dėl valdžios vykdytos represyvos politikos. Jų raiška kito ir dėl universalių procesų XIX a. Bažnyčioje.

Šalia lokalių brolijų bendruomenių veikė naujas pamaldumo formas išreiškiančios struktūros, Vilniaus ir Žemaičių (Telšių) vyskupijas pasiekusios, valdžios požiūriu, nelegaliais informacijos komunikavimo keliais.

Taip pat veikė Šv. Pranciškaus trečiojo ordino – tretininkų(ų) – bendruomenės. Šių pasauliečių vienuolijų atnaujinimas XIX a. visuotinėje Bažnyčioje buvo reikšminga aplinkybė, leidusi kitais būdais išreikšti bendruomeninio pamaldumo poreikį. Pasauliečių asociacijų Bažnyčioje struktūra, religinio, socialinio gyvenimo organizavimo patirtis formavo jų ir jų aplinkos religinę tapatybę, taip pat atliko bendruomenę mobilizuojantį poveikį.

⁷² 1876 07 11 Vilniaus gubernatoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui, ten pat, ap. 1876 m., b. 2, l. 11–13; 1876 07 30 Vilniaus gubernatoriaus raštas Vilniaus generalgubernatoriui, ten pat, l. 25–26.

⁷³ 1876 06 28 P. Romanovskio laiško kopija, ten pat, ap. 1876 m., b. 2, l. 16.

⁷⁴ 1868 03 08 apklausa, ten pat, f. 694, ap. 1, b. 2278, l. 36–37.

⁷⁵ 1868 03 08 apklausa, ten pat, l. 26–28.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

Dawatku kninga arba Istatimas ir Maldas isirasziusiuju i tretii zokana S. Pranciszkaus. Wilniuje Kasztu ir Spaustuwiej Juzupa Zawadzkie, 1864.

Directorium Horararum Canoniarum et Missarum pro Dioecesi Vilnensi in Annum Domini 1866. Vilnae: Typis Jozepi Zawadzki, 1865.

KOZŁOWSKI, Stanisław. *Kazania święteczne i przygodne.* Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1880.

Lietuvos bibliografija. Serija B: *Periodiniai leidiniai lietuvių kalba 1823–1940. Poligrafiniu būdu spausdinti leidiniai. (A–M).* D. 1, kn. 1. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2018.

Lietuvos vienuolynai. Vadovas. Sud. R. Janonienė, D. Klajumienė. Vilnius: Lietuvos dailės akademijos leidykla, 1998.

MERKYS, Vytautas. Romos katalikų ir jų dvasininkų teisių varžymai Rusijos imperijos Šiaurės vakarų krašte 1864–1901 m. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 20. Vilnius: Katalikų akademija, 2002, p. 247–322.

VALANČIUS, Motiejus. *Raštai.* T. 5. Vilnius: Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 2012. *1893 metų Kražių skerdynės. Senelių prisiminimai.* Sud. A. Rimkus-Šlinskis, parengė D. Mačiulis ir D. Staliūnas. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022.

МИЛОВИДОВЪ, Александр. *К 50-лѣтію возрожденія Западно-русскихъ братствъ при гр. М. Н. Муравьевѣ.* Вильна: Тип. Русскій Починъ, 1913.

МИЛОВИДОВЪ, Александр. *Западно-русскія православныя братства их современное значеніе и задачи.* Вильна: Тип. Русскій Починъ, 1912/1913.

Полное Собрание Законовъ Россійской Имперіи. Т. 39, ч. 1. Санкт Петербургъ, 1864 (№ 40863).

Свод уставов о предупреждении и пресечении преступлений. In: *Свод Законовъ Россійской Имперіи издание 1857 года.* Т. 14. Санкт Петербург, 1857.

ALEKNA, Antanas. *Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius*, antras leidimas su Vinco Trumpos įvadu ir dokumentų priedais. Čikaga: Lituanistikos institutas, 1975.

ALEKSANDRAVICIUS, Egidijus; KULAKAUSKAS, Antanas. *Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje.* Vilnius: Baltos lankos, 1996.

BLACKBOURN, David. *Marpingen. Apparitions or the Virgin Mary in Nineteenth-Century Germany.* Publ. Alfred A. Knopf. New York, 1994.

CHADWICK, Owen. *A History of the Popes, 1830–1914.* Oxford University Press, 2003.

FLAGA, Jerzy. *Bractwa religijne w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku.* Lublin: Wydawnictwo KULT, 2004.

FORSTER, Marc R. *Catholic Revival in the Age of the Baroque: Religious Identity in South-west Germany, 1550–1750.* Cambridge University Press, 2001.

JOVAIŠA, Liudas. Brolijos. In: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai.* Sud. V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila. Vilnius: Aidai, 2001, p. 109–128.

JOGĖLA, Vytautas. Vilniaus vizitiečių vienuolyno uždarymas. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 32, 2009, p. 113–133.

KATILIUS, Algimantas. Bažnytinių brolių uždarymas Vilniuje XIX a. viduryje. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 40, 2017, p. 113–130.

Krikščionybės Lietuvoje istorija. Sud. V. Ališauskas, D. Baronas. Vilnius: Aidai, 2006.

LAUKAITYTĖ, Regina. *Lietuvos vienuolijos. XX a. istorijos bruožai*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997.

Lietuvos istorija. T. VIII, d. I: BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara; MEDIŠAUSKIENĖ, Zita; MIKNYS, Rimantas. *Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia*. Vilnius: Baltos lankos, 2011.

MAČIULIS, Dangiras; STALIŪNAS, Darius. *Kražių skerdynės. 1893 m. lapkričio 10 d.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022.

MERKYS, Vytautas. *Motiejus Valančius: tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*. Vilnius: Mintis, 1999.

MIRONOWICZ, Antoni. *Bractwa cerkiewne w Rzeczypospolitej*. Białystok: Orthodox Brotherhood of Sts. Cyril and Methodius in Poland, 2003.

OLSZEWSKI, Daniel. *Kultura i życie religijne społeczeństwa polskiego w XIX wieku*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2014.

SMILINGYTĖ-ŽEIMIENĖ, Skirmantė; STANKEVIČIENĖ, Regimanta. Švč. Jėzaus Širdies kultas ir jo atspindžiai Užnemunės daileje. In: *Užnemunė: visuomenė ir dvasinio gyvenimo procesai*. Sud. S. Smilingytė-Žeimienė. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005, p. 186–208.

SPERBER, Jonathan. *Popular Catholicism in Nineteenth-Century Germany*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1984 (Princeton Legacy Library edition 2019).

ŽALTAUSKAITĖ, Vilma. *Paklusnūs žmonės. Romos katalikų dvasininkų sociokultūrinė laikysena XIX a. II pusės Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022.

ŽALTAUSKAITĖ, Vilma. Romos katalikų dvasininkų tarnybos prasižengimų samprata ir praktika Šiaurės vakarų krašte (po 1863–1864 m. sukilimo – iki XX a. pradžios). *Lietuvos istorijos metraštis 2021/1*, 2021, p. 59–82.

ДОЛБИЛОВ, Михаил. *Русский край, чужая вера: этноконфессиональная политика империи в Литве и Белоруссии при Александре II*. Москва: Новое литературное обозрение, 2010.

**ON THE CONFLICTS OVER THE SCAPULARS, ABOUT THE ŽILYTĖ SISTERS,
AND OTHER EXPRESSION OF LAY STRUCTURES IN THE CHURCH
IN THE DIOCESES OF VILNIUS AND SAMOGITIA (TELŠIAI)
AFTER THE UPRISING OF 1863–1864**

Summary

VILMA ŽALTAUSKAITĖ

The article analyses how the social structures of the laity, established and managed by the Church, manifested themselves in the context of the sanctions imposed on the Catholic Church by the secular authorities after the uprising of 1863–1864. The structures studied are lay associations: church fraternities, as well as the so-called tertiaries, i.e., the members of Third Orders of monastic orders

(in the nineteenth century, they were primarily associated with the name of St Francis). These structures contributed to the formation of the religious identity of the community and society, which was significant for the nationalisms of the second half of the nineteenth century (in the above-mentioned dioceses, Polish, Lithuanian, Belarusian, and Russian nationalisms manifested themselves). The religious and social life organised by laity associations also had a mobilising effect on the community.

After the uprising of 1863–1864 or in the last decades of the nineteenth century, the activity of lay associations in Catholic churches did not disappear from the religious and cultural space of the parishes, although the possibilities of their expression and the nature of their activity had to change due to the repressive policy of the authorities. Their expression was also changing because of universal processes in the Catholic Church in the nineteenth century.

Alongside the communities of local fraternities, there were structures expressing new forms of piety, which, from the point of view of the authorities, reached the dioceses of Vilnius and Samogitia (Telšiai) through illegal channels of information transfer.

Gauta 2024 m. liepos mėn.
Priimta 2024 m. rugpjūčio mėn.

Vilma Žaltauškaitė – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto XIX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotoja. Mokslinių interesų kryptis – Katalikų Bažnyčios istorija XIX a. Lietuvoje, dvasininkų sociokultūrinių laikysenų analizė, jų dalyvavimas modernios Lietuvos visuomenės formavimosi procesuose XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Tilto g. 17, Vilnius, LT-01101

El. paštas: vilsimas@gmail.com

ORCID 0000-0002-2241-3768